

Светосавски храм на Врачару у дугим и добрим разговорима великих мислилаца

Више пута смо појовили и морамо то увек да нагласимо да када говоримо о Светосавском храму на Врачару у ствари говоримо о потреби да имамо у својој средини, у свом друштву, што већи број храмова, и та се потреба указује паралелно потребнијом уколико је наше друштво у целини економски развијеније. То је искуство. Уколико га не осећамо као своје искуство дужност нам је да се осврнемо на искуство других, као што и наша искуства многи благодетно данас користе у свом развоју. У том и јесте етика мира и једне интернационалне сарадње.

Међутим, и само постојање бројних храмова по нашој земљи довољан су пример, и за друге као и нас саме, шта је урађено кроз њих, у чему се енергија која их је градила, која се кроз њих каналисала, коначно показивала — у каквим резултатима. У нашој историји ови храмови су значили неку врсту покрета. Колико их ми данас разумемо. У чему се тај покрет највише манифестовао? Ми их данас, те „споменике наше културе“, као да одбијамо да примимо у оној ортодоксности њихове намене, у овој активности чега су били израз, шта су сами изражавали. У великим променама у којима смо се нашли у овим временима „пост-индустријске револуције“, када још нисмо стигли духовно или естетоки да се прилагодимо свим тим променама, доста збуњени, у несумњиво великим напорима рада, у великим још замислима за потребним реформама и унапређивањима, у напору што плодноснијег коришћења резултата технологије до које смо дошли, у низу пак решавања и других наших пот-

реба и организовања, преорганизовања, посебно треба да се запитамо да нисмо изгубили много од онога што бисмо назвали естетским доживљајем живота, или, бар колико смо то занемарили. Истина, не бисмо се сами на то могли да пожалимо. Присутно је ово питање на свим странама света, на многим се још драстичније изражава.

Не можемо рећи да и нас све више и више не захвата тај исти проблем — једно неадекватно естетско доживљавање живота усред свег већег изобиља. И поред пренаглашених дискусија и напора да унесемо у свој рад на економском или материјалном развоју земље и што већи број других вредности, духовних, или како их ми називамо уобичајено културним, ипак сами се често жалимо, што је и позитивно, да не успевамо довољно у томе.

Колики је пометња код нас у том погледу настала можемо да видимо и из тога, на пример, да када су били храмови у питању, наше цркве, наша црквена уметност, архитектура, или све што смо стварали у току векова одржавајући живот осмишљеним, данас на свој начин поштујемо заиста, али на један доста чудан начин, да не кажемо сиромашан, или више у једном идеолошким смислу него стварном. Ту је и у питању и уметност као искуство.

Најбоље ћемо то разумети ако се осврнемо на филозофа Џона Дјиа када примећује да треба правити разлику између уметничког дела као „продукта“, као оствареног у физичком погледу присутног предмета, статуе, слике, или написане песме, и тога што то уметничко дело само по себи значи, као активност; јер оно

то и треба да буде — активност. Због чега када је реч о једном уметничком делу мора да буде, каже Дјуи, реч о тој активности, без ње једно уметничко дело то није. А та активност мора да буде активност оног духа који је унет у њега такође као искуство, каси знање тога на шта се указује. Без те комуникације нема ни уметности. Јер у уметности се мора да организује извесна енергија, и та енергија зрачи. Она је у некој врсти јединства у том делу са њим самим. Међутим, зависи то и од онога који прима то дело, јер он може према њему остати слеп и поред тога што га чулно, физички, види. То је и ствар васпитања, развоја; а што опет није лична ствар, већ ствар друштва, његове организације, целине. Све се развија према искуству јединства. Реч је о кооперацији са делом уметности са уметником, али и са друштвом у којем је настало. Овде игра улогу, како то подвлачи Дјуи, имагинација која нам „помаже да прилагодимо старо новом“, везујући ново са његовим физичком прошлошћу као и прошлоћу лица које је у вези са уметничким делом. Због чега уметност из прошлих времена увек има нешто да каже новим која долазе“. Индустрија ствара нову околину, различиту, каже Дјуи, такође од оне руралне, сеоске; ова промена онда има и свој однос према естетици.

У том погледу појављују се питања далеко озбиљнија од нашег убичајеног схватања ове речи, или питања где су корени естетике.

Овде реч имају и критичари. Али критика је ствар суда а то је и питање субјективности — са којег се гледишта ствар суди, то је питање кратеријума естетске вредности. Богатимо се, али опасност је онда у естетском осиромашењу. Забаве су нам јефтине, задовољства површна. При чему треба да буде речи о искуству, односно о квалитету искуства, његовој вредности, јер искуство јесте онда искуство ако је задовољавајуће, када дослази до комбинације осећања прошлости са анатиципацијама будућности, када се достиже једна целина у околини у којој то функционише; али, када се при овоме указује и на то да је свако искуство у својој суштини естетско, јер мора да буде јединство у којем играју улогу како наше емоције тако и само питање циља, а то онда такође значи да је и искуство и ствар организације, као што је и свако „велико уметничко дело једна потпуна организација, и да у овој

потпуности или целини лежи и извор естетског задовољства“. Тако да и уметник на једној страни, и уметничко дело на другој, и посматрач или онај који суди о овом делу на трећем, чине такође једну целину, једно органско искуство, органско јединство; већ то јединство представља једно само по себи естетско искуство. Све је управљено према једној динамичкој целини, напомиње Дјуи.

Међутим, једно овакво излагање, или низ сличних од великих мислилаца, уметника, песника, филозофа, није у суштини ипак у потпуности такво једно искуство целине да бисмо могли задовољавајуће да све ово прихватимо као коначан одговор када је у питању оваква једна проблематика. Јер, остаје отворено питање — шта је то што је коначно, што делује на организацију искуства, а онда и естетике као искуства. Где су те долине или дубине, која су то подручја где се и одрава коначна организација доживљаја живота предмета, његовог израза, и нашег односа према њему.? Остаје то увек једно питање дугих и добрих разговора великих мислилаца, отвореног ума или срца, када се ипак закључује о животу да је у крајњој реалности недоступан искуству, и о човеку заиста обавијеног тајном. Ми ипак нисмо остављени без тога да се овом питању не можемо да приближавамо. Задовољавајућих примера има доста. Али увек остаје оно коначно питање да се естетско искуство, онај коначан доживљај живота као вредности, као праве вредности, заиста пуног прекрасних ствари као лепоте, не може научити у библиотекама, или музејима, или седећи у фотељи, уз какву књигу о естетици — пресудно остаје ипак нешто друго!

Шта је то? То ипак увек остаје као питање које и може да добије свој задовољавајући одговор. Али и у некој чудној тајни, или тајни слободe, то се питање увек изнова поставља, са указивањем на низ нових претпоставки које нас често више одводе од решења овог питања него што нас њему враћају.

Взмимо само искуство наше културне историје. Указујемо данас на наше културне вредности као што је наша средњовековна архитектура, сликарство, народна поезија, све до „Мокрањчевих руковети“, као на вредности које и данас, без обзира на низ нових наших опредељења, ипак налазимо да су као вредности за највећи број нас оне које су ак-

тивне, чија енергија није само музејска. Ове су вредности као „целина“ произлазиле из једне целине, из једне организације духа или ума. Када су постајале, несумњиво, лако то можемо да данас закључимо, били смо сиромашно друштво, уколико га упоређујемо са оним што данас имамо. Али то сиромаштво заборављамо, већ ове облике лепоте прихватимо као вредности које су антиципирале и сву будућност, јер на свој начин нам одговарају, као структуре самој структури нашег ума. Има и „вредности“ које смо неке од њих и јуче створили, а које већ више немају оне своје унутрашње активности да нас занесе и да нам нешто дају, и збор чега смо их већ и напустили и оставили само да буду проблем социолозима или историчарима зашто су се појавиле и зашто пале. Другим речима где је извор оном живом делу уметности, или естетског искуства уопште, а што значи, и што је најважније, оном делу нашег искуства које треба да нас одговарајуће задовољи, да нисмо преварени, или самопреварени у томе. То је и питање истинитог живота. Али, човек је беспомоћан да га сам оствари. То је и питање онда комуникације, заједнице, и основе искуства читаве заједнице као организације.

Психолози нам указују и на то, студирајући човеков рад и развој, да питање задовољавања потреба јесте и питање очекивања, оног што нам треба. У оквиру онда овог искуства целокупну нашу културу историју, као и политичку, ми можемо да пратимо у развоју баш према овом ставу — тражење што успелијег или сигурнијег пута за одговарајуће задовољење својих потреба; али, како су и потребе ствар одговарајућег развоја, или васпитања, то онда целокупна наша културна историја јесте и искуство што сигурније оријентације ка што сигурнијем путу преко којег би се са одговарајућим васпитањем увек упућивали ка што сигурнијим или вишим облицима живота, а што практично значи и што вишој естетици, што потпунијим сазнањима, када је у питању живот као целина. Да ли је потребно платити једном естетиком, кроз коју смо и дошли до своје технологије, сав успех у материјалном свом развоју баш на основу те технологије, али таквом ценом да се одрекнемо или да занемаримо саму ту естетику?

До те естетике смо дошли кроз свој снажан ослонац на једну нову цивилизацију која се већ увелико развијала кроз организацију прве хришћанске државе. Естетика „те државе“ постала је и наша. То је једна естетика мирног развоја, чији су изрази и наша средњовековна архитектура, и сликарство, и народна поезија, и напори за слободу, и све до поезије и распеваности „Мокрањчевих руковети, и још и најновијих остварења. Али, да се то оствари није се прво учила „естетика“ као предмет изучавања, у библиотекама, или у музејима, или у „удобним фотељама“, већ кроз истинит живот, кроз јединство са њим, кроз свете тајне Цркве, и њене обреде, молитве, литургије, прославе великих догађаја из живота Цркве. То је опет једно искуство; и каже нам се да је свако искуство у својим дубинама одлука, сазнање, естетско искуство, а на првом месту кроз дар слободе.

Када опет и данас улажемо напор да дођемо до што већег броја храмова по нашим градовима и селима, изражавамо само опет захтев за остваривањем тога за шта смо се залагали вековима — што адекватнијег живота. Када опет данас указујемо на то да нам је потребан храм на Врачару, на Карабурми, на Тргу Братства и Јединства, (јер у центру града, у самом његовом психолошком центру, ми ни до данас немамо цркву, храм, што сви градови широм света имају) као и по свим осталим насељима, или предграђима Београда и Новог Београда, или било којег другог места наше земље, тада у ствари указујемо на једно естетско искуство са којим смо бодрили свој дух радошћу живота, често када је он изгледао и да није вредан живљења.

То је у ствари и захтев за ширим васпитањем, богатијим, кроз које ће се живот дубље или са више јединства прихвати; јер морамо признати да су огромна дела баш поезије, уметности, науке, метафизике, достигнута кроз развој имплицитације у непосредним токовима ове органске естетике, толико тесно везане за живот и његову вредност, са вером да му је извор у Беспочетности лепоте или Љубави Божије. Ми можемо веровати и у друге естетике, или васпитања, погледи у том правцу могу бити веома различити, али је искуство живота баш у томе да се увек нађе могућности јединства

свим тим погледима, јер јединство и указује на различитост. Из тог јединства онда се рађа и једна дубока истина лепоте разумевања без грубог надметања примитивног индивидуализма чија је естетика или доживљај живста бољи; већ кроз богатство „давања и узимања“ ми можемо да одговарајуће продубљујемо свој живот, везујући га све дубље за Његове корене, а у којима нам се и открива сва садржина естетике Енергије кроз коју све и постоји; али то је развој саме те активности, саме те Естетике; ми о њој можемо да говоримо, али тек „после“, када извесном овојом дарованом логиком, а у кругу своје могуће слободе, учествујемо у тој активности, и активно, сарађујући са њом у слободи — израз тога је и указивање на све ово, на наше дубоко културно естетско искуство, као на једну општу потребу која се чека или очекује да буде задовољена. А то је очекивање и нових дела на пољу наше науке и уметности.

Према томе ови наши разговори о потреби за храмовима широм наше земље далеко дубље захватају целокупну нашу проблематику од само препостављене — проблема Цркве у изградњи својих храмова; већ је то једна општа проблематика, саставни део свих наших разговора; а ако мало дубље загледамо у све оне „дуге и добре разговоре“ највећих мислилаца широм света, наћи ћемо ову проблематику присутном, јер као што данас ни економски развој једне земље није и не може да буде ствар само ње, тако и духовни развој, или естетски, широм света није само ствар ове или оне црквене организације, већ заједничког рада свих, да бисмо заиста учинили свој живот, несебично, ма где он као човеков живот постојао, лепшим и бољим. Јер, не можемо се надати да ћемо научити неку бољу естетику ако разарамо историју или оно у њој кроз коју је остварена таква једна духовна култура чија је структура адекватна структури природе човека; такви покушаји су покушаји разарања самог човека, једно велико осиромашавање, свесно или несвесно. Позитивна је ствар данас и у томе што ми то осећамо, и израз тог осећања јесте и ово толико често наше данашње пребацивање, која чинимо сами себи, да смо површили у својим естетским потребама, да нам недостаје дубина уметничких захва-

та као и једна ефикаснија педагогија. Ово стање у ствари је и један развој, који уколико све више добија у својој ширини, захтева онда и нужну интервенцију тако званих административних мера, а онда се жалимо на неслободу или бирократију, а што је опет само даљи знак једног још дубљег или одговорнијег нашег односа према искуству, естетском искуству, наше културне историје. Она се не сме схватити као какав „марш традиције или историје“ која гура као прошлост у нашу садашњост, већ само ово наше сагледање и жаљење положаја у којем смо жалбе на јефтин укус или шунда, јесте у ствари сама активност те наше естетике једног хиљадугодишњег искуства, која се онда и показује као задовољавајућа, као комбиновање сећања прошлости с антиципацијом будућности, како се то о искуству изражава Џон Дјуи.

Због тога онда питање око изградње наших храмова по нашим традицијима или новим преграђањима наших градова, увек је обухваћено и веома плодним и дугим dobrим разговорима великих мислилаца... широм света; јер ти су храмови и у нашем дубоком културном или општем историјском искуству симбол нечега без чега не можемо да замислимо ни себе као целину, своју заједницу и сав њен напор за развојем појма слободе, било у економском или политичком погледу.

У овим „дугим и добрим разговорима“ великих мислилаца чујемо и залажања да „без једног објективног тумачења наших основних области егзистенције: рада, доколице, породице, добровољног удруживања, заједнице“ нема ни интеграције личности, или идентитета човека. А што значи друштво је разбијено и ту разбијеност оно мора да на неки начин одстрањује неадекватним средствима, а то опет појачава фрагментацију. Ти опет разбијени делови, фрагменти, рада, доколице, породице, јавног живота, уништавају, чега се плаше социолози Кенџстон и Бенело, оно што називају „дубоком психичком потребом за целином“. Рекли бисмо онда, уз ове социологе, да у тој дубини целине, негде, лежи и језгро естетике, односно прихватања живота као истине.

Технологија нам не даје својој потребно тумачење „основних области

наше егзистенције", то није њена компетенција. До овог тумачења ми смо долазили кроз наше цркве, храмове, а кроз то тумачење смо, као кроз предходан нужан естетски облик, ушли и у наше модерно доба. У њему као да се понашамо незахвално; израз тога је баш и ово са-

мо постављање питања естетике, где се она „учи“? Али, да је ова естетика ипак присутна у нашој свести израз је и могућности наше дискусије о њој. Због тога нам ипак није потребан неки посебно велики напор да будемо у њеном континуитету.

ИСПРАВКЕ

Молимо читаоце да следеће, веће, штампарске грешке учињене у прошлом броју овог часописа исправе, и то:

- на стр. 310, II стубац, 31 ред одозго, стоји: „логијама, а треба: „логија
- на стр. 311, I стубац, 10 ред одозго цео треба да буде: „... вања доспемо до питања пра-облика...“
- на стр. 311, I стубац, 14 ред одозго, стоји: „прикрива, а треба покрива
- на стр. 312, у примедби испод текста, 6 ред одозго, стоји: лутањама а треба лутањима
- на стр. 314, I стубац 28 ред одозго, стоји: „ове...“, а треба „нове...“
- на стр. 315, у примедби испод текста, 5 ред одозго, стоји: „... примесе, а треба премисе
- на стр. 329, I стубац, 9 ред одозго, стоји: „... теологе, а треба теологије
- на стр. 333, I стубац, 1 ред одозго, стоји: „... скромноси, а треба скромности
- на стр. 334, II стубац, 27 ред одозго, стоји захте, а треба захтева
- на стр. 334, II стубац, 12 ред одозго, стоји: „... друго, а треба другом
- на стр. 339, II стубац, 13 ред одозго, стоји: сатојала, а треба састојала
- на стр. 345, I стубац, 24 ред одозго, стоји одговљрности, а треба одговорности
- на стр. 350, I стубац, 6 ред одозго, стоји: „...у, а треба уз
- на стр. 350, II стубац, 32 ред одозго, стоји: „...да је...“, а треба: „...да, ...“
- на стр. 372, I стубац, 25 ред одозго, треба да стоји после речи основа за
- на стр. 375, II стубац, 19 ред одозго, стоји: да, а треба са
- на стр. 386, I стубац, 16 ред одозго, стоји Хенри, а треба Хенди; на истој страни, 35 ред одозго, стоји Хенри, а треба Хенди
- на стр. 386, II стубац, 15 ред одозго, стоји: ига, а треба игра
- на стр. 390, I стубац, 32 ред одозго, стоји: правдати, а треба правда
- на стр. 390, II стубац, 13 ред одозго, стоји: грахова, а треба грехова